

**ЛІНГВОКОГНІТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ХУДОЖНЬОГО
ДИСКУРСУ З ПОЗИЦІЙ ФРЕЙМОВОЇ СЕМАНТИКИ
(НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ РЕТРАНСЛЯЦІЙ ТРАГЕДІЙ
В. ШЕКСПІРА)**

Яна БОЙКО

*доктор філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології та перекладу
Київського національного університету технологій та дизайну
вул. Мала Шияновська, 2, м. Київ
ORCID: 0000-0002-0074-5665
yana.boiko.85@gmail.com*

У статті обґрунтовано методіку лінгвокогнітивного моделювання художнього дискурсу з позицій фреймової семантики як ефективного способу встановлення ступеню когнітивної близькості текстів оригіналу і перекладу на прикладі різночасових українських ретрансляцій трагедій В. Шекспіра. Лінгвокогнітивне моделювання у перекладознавстві сприяє подальшому розвитку лінгвокогнітивного підходу у теорії і практиці моделювання ментальних структур, забезпечуючи більш глибоке розуміння природи людського мислення та мовлення. Методи когнітивної транслятології у процесі лінгвокогнітивного моделювання художнього дискурсу оригіналу і перекладу спрямовані на дослідження взаємодії мови та когнітивних процесів для отримання високоякісної інформації про те, як мова відображає когнітивні процеси та взаємодіє з формуванням ментальних структур у автора і перекладача. Методологія концептуального аналізу включає зіставний метод та методи ідентифікації концептів, фреймового моделювання і фреймового мапування, використання яких передбачає залучення усього досвіду дослідника-інтерпретатора (почуттєвого, фізичного, історичного, соціального), набутого у процесі освоєння навколишнього світу, що надає можливість досліднику-інтерпретатору розкрити глибинні смисли, закладені автором у першотворі й перекладачем у його ретрансляції. Зіставний метод постає ефективним у ході зіставлення одиниць оригіналу і перекладу у художніх творах та їх українських ретрансляціях. Метод ідентифікації концепту дає змогу визначити концепти, вербалізовані у зіставляваних фрагментах текстів, і розкрити їхній концептуальний зміст шляхом фреймового моделювання. Метод фреймового мапування встановлює ступінь когнітивної близькості між вербалізованими концептами оригіналу й перекладу шляхом зіставлення слотів фреймів вербалізованих концептів, ідентифікованих у фрагментах тексту першотвору та його українських ретрансляцій.

Ключові слова: *концептуальний аналіз, метод ідентифікації концептів, метод фреймового моделювання, метод фреймового мапування.*

A LINGUISTIC-COGNITIVE MODELLING OF ARTISTIC DISCOURSE IN TERMS OF FRAME SEMANTICS (CASE STUDY OF UKRAINIAN RETRANSLATIONS OF W. SHAKESPEARE'S TRAGEDIES)

Yana BOIKO

*Doctor of Science in philology, Associate Professor,
Senior lecturer at Department of Translation
Kyiv National University of Technologies and Design
2 Mala Shyianovska str., Kyiv
ORCID: 0000-0002-0074-5665
yana.boyko.85@gmail.com*

The article substantiates a method of linguistic-cognitive modelling of artistic discourse in terms of frame semantics as an effective method of establishing the degree of cognitive proximity of the original and translation texts on the example of Ukrainian retranslations of W. Shakespeare's tragedies. Linguistic-cognitive modelling in translation studies contributes to the further development of the linguistic-cognitive approach in the theory and practice of modelling mental structures, providing a deeper understanding of the nature of human thinking and speech. The methods of cognitive translatology in the process are aimed at researching the interaction of language and cognitive processes to obtain high-quality information about how language reflects cognitive processes and interacts with the formation of mental structures of the author's and the translator's mentality. The application of conceptual analysis involves the comparative method and methods of concept identification, frame modelling and frame mapping, the use of which presupposes the use of all the experience of the researcher-interpreter (sensory, physical, historical, and social), acquired in the process of mastering the surrounding world, which gives the researcher-interpreter the opportunity to reveal deep meanings encoded by the author in the original work and the translator in its retranslation. The comparative method becomes effective in the course of contrasting the units of the original text and its Ukrainian retranslations. The method of concept identification makes it possible to name the concepts verbalized in the compared text fragments and to reveal their conceptual content through frame modelling. The method of frame mapping establishes the degree of cognitive proximity between the verbalized concepts of the original and the retranslation by comparing the slots of the frames of the verbalized concepts identified in the text of the original work and its Ukrainian retranslations.

Key words: *conceptual analysis, method of concept identification, method of frame modelling, method of frame mapping.*

Постановка проблеми. Одним з основних механізмів пізнавальної діяльності визнається мова, яка розглядається як універсальний інструмент для прийому, зберігання, передачі інформації на основі мовних структур, співвідносних із моделями мислення. Тож відповідно до когнітивного підходу до вивчення мови та

мовних процесів, мова є засобом вираження інформації, яка є результатом сприйняття людиною навколишньої дійсності, її обробки отриманої інформації. Природна мова та пізнання – це явища, що формують тісний взаємозв'язок, у якому мова відображає світ, що сприймається мовцем. **Лінгвокогнітивне моделювання**, що виникло у руслі когнітивної лінгвістики, яка перебуває на межі декількох дисциплін різних галузей (психології, філософії, логіки, мовознавства, психолінгвістики, антропології, математики, кібернетики тощо), дає змогу розкрити, як реальні ситуації перетворюються на вербальний факт, виявляючи тим самим те, як саме люди оперують мовою під час обговорення існуючих проблем, на базі принципів репрезентативності, ідеалізації, інтегративності й інтерпретативності. Застосування методів когнітивної лінгвістики у **перекладознавстві** забезпечує об'єктивність і точність наукового пошуку. Домінування когнітивного підходу в перекладознавстві виявляється у прагненні дослідників з'ясувати, як людина (перекладач) відтворює авторську інформацію про дійсність, по-особливому організовуючи цю інформацію у пам'яті та перетворюючи на пакети знань у перекладі.

Метою статті є обґрунтування лінгвокогнітивного моделювання художнього дискурсу з позицій фреймової семантики як ефективного способу встановлення ступеню когнітивної близькості текстів оригіналу і перекладу на прикладі українських ретрансляцій трагедій В. Шекспіра.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для опису методів лінгвокогнітивного моделювання дискурсу часово віддаленого першотвору (трагедій В. Шекспіра) та його українських ретрансляцій XIX–XXI ст. необхідно зупинитися на методологічних засадах когнітивної транслятології щодо інтерпретації мовного матеріалу в текстах оригіналу і перекладу, оскільки сам процес інтерпретації є пізнавальною діяльністю.

До методів когнітивної транслятології належить **зіставний метод**, що заснований на надбаннях контрастивної лінгвістики і передбачає сукупність прийомів дослідження й опису мови шляхом її системного порівняння з іншою мовою з метою виявлення її специфіки на тлі спільних рис [2, с. 77]. Зазначений метод надає широкі можливості для поглибленого вивчення специфіки функціонування окремого явища в конкретній мові, доповнення наявних відомостей шляхом порівняння та контрастивного аналізу лінгвальних одиниць. Такий підхід надає також змогу виявити, наприклад, універсальність сфер певних лінгвістичних категорій, часткові подібності та відмінності об'єктів, що є предметом розгляду. У лінгвокогнітивному моделюванні художнього дискурсу трагедій В. Шекспіра та їх українських ретрансляцій **зіставний** метод застосовано під час визначення специфіки мовного вираження й особливостей концептуалізації світу у творах автора та перекладачів шляхом вилучення культурно маркованих і конотативно забарвлених вербальних засобів у часово віддалених першотворах і зіставлення з їх відповідниками в українських ретрансляціях XIX–XXI ст.

Диференціація ступеню **когнітивної близькості** (когнітивна еквівалентність, когнітивна аналогічність або когнітивна варіантність) між одиницями оригіналу (ОО) й

одинацями перекладу (ОП) відбувається шляхом застосування методології **концептуального** аналізу. Метод **концептуального** аналізу обґрунтували відомі науковці (А. Вежбицька, С. Жаботинська, О. Селіванова, І. Шевченко та ін.), дослідження яких об'єднані спільною метою, а саме розумінням концепту як об'єкта аналізу.

Методологія **концептуального** аналізу включає методи *ідентифікації* концептів, *фреймового моделювання* і *фреймового манування* [1, с. 13], використання яких передбачає залучення усього досвіду дослідника-інтерпретатора (почуттєвого, фізичного, історичного, соціального), набутого у процесі освоєння навколишнього світу, що надає можливість досліднику-інтерпретатору розкрити глибинні смисли, закладені автором у першотворі й перекладачем у його ретрансляції.

Мета **концептуального** аналізу – встановлення парадигми текстових концептів в оригінал і перекладі й опис їх концептуального змісту. Об'єктом дослідження є смисли, що передаються окремими словами (культурно маркованими і конотативно забарвленими) з метою не лише описати розглянутий концепт, а й структурувати його, виокремлюючи набір найбільш характерних ознак. Результатом **концептуального** аналізу у перекладознавстві вважається реконструкція структури концепту, його внутрішніх і зовнішніх зв'язків у мовній картині світу письменника, а також співвіднесення її зі структурою відповідного концепту у ретрансляціях.

Застосування методу *ідентифікації вербалізованих концептів* оригіналу (далі ВКО) і перекладу (далі ВКП) відбувається з урахуванням ОО й ОП, які зазвичай слугують іменами ВКО і ВКП [1, с. 13].

Когнітивно-дискурсивному розумінню **концепту** найбільшою мірою відповідає визначення концепту як багатовимірного смислового утворення, у якому виокремлюються ціннісний, образний та поняттєвий боки, що дає змогу розуміти його як ментальну сутність, оперативну змістову одиницю загальної картини світу людини [4, с. 129]. Під час аналізу концепту доцільно мати на увазі його понятійний, образно-перцептивний та ціннісний аспекти. Концептуальну характеристику розкривають через значення лексичних одиниць, їх визначення й контексти використання [4, с. 130]. Те саме слово у різних комунікативних ситуаціях може презентувати різні концептуальні ознаки або різні концепти залежно від комунікативних потреб, обсягу, кількості й якості тієї інформації, яку мовець хоче передати в комунікативному акті, від семантичних можливостей слова.

Мовні засоби вираження концепту можуть бути різними: лексеми та фразеологічні одиниці; вільні словосполучення; речення; тексти і сукупності текстів – для експлікації складних, абстрактних чи індивідуально-авторських концептів. Інформація про репрезентований концептом феномен виявляється через **аналіз словникових дефініцій** імені концепту. Варто пам'ятати, що завданням словника є створення такої дефініції слова, яка б забезпечила його ототожнення у тексті й дискурсі.

Пошук прихованих смислів, доповнення характеристик концептів, яких бракує і які не були встановлені під час їх визначення чи категоризації, зумовлює застосування інструментарію **фреймової семантики**. Цей підхід пояснює зв'язки між словами, що не можна просто віднести до структурно-семантичних зв'язків,

таких як гіпонімія, синонімія або антонімія. Замість цього цей підхід дає змогу описати взаємозалежності між словами, що ґрунтуються на базових знаннях, які люди набувають через досвід і зберігають у довготривалій пам'яті [6, с. 1].

Метод фреймового моделювання є одним із найефективніших способів презентації концептуальної інформації, який використовується у дослідженні для побудови фреймів ВКО і ВКП із метою розкриття концептуального змісту концептів, актуалізованих за допомогою ОО й ОП, вилучених із першотвору та його українських ретрансляцій [1, с. 13].

Фрейми ВКО і ВКП складаються із **концептів-слотів**, реконструкція яких відбувається шляхом *семантичного і компонентного* аналізу словникових дефініцій одиниць аналізу – культурно маркованих або конотативно забарвлених ОО й ОП – для визначення їх референтної співвіднесеності, *контекстуального і стилістичного* аналізу – для виявлення тих значень, які актуалізовано в аналізованому фрагменті тексту, і встановлення типів конотації (образності, емотивності, оцінки, стилістичного забарвлення), *інтерпретаційно-текстового* аналізу – для розкриття глибинних смислів, закладених в ОО автором першотвору та в ОП перекладачем у його ретрансляції. Відповідно, номенклатура концептів-слотів у концептуальному змісті ВКО і ВКП відрізняється від номенклатури сем у значеннях ОО й ОП.

Формуючи концептуальний зміст ВКО і ВКП, концепти-слоти об'єднуються у п'ять смислових груп – інформаційних конституентів: **Фактуальність** (Factuality), **Образність** (Imagery), **Емотивність** (Emotivity), **Оцінність** (Evaluation) і **Експресивність** (Expressiveness) [1, с. 14].

Запропоновані найменування інформаційних конституентів у структурі фрейму є суголосними з назвами компонентів конотації – образний, емотивний, оцінний і експресивний, оскільки концептуальний зміст ВКО і ВКП, іменами яких постають культурно марковані і конотативно забарвлені ОО й ОП, відзначається саме такими компонентами смислу. Використання термінів «образність», «емотивність» і «оцінність» у ході *концептуального* аналізу стосовно інформаційних конституентів у структурі концепту не є незвичним у дослідженнях із лінгвоконцептології, у яких структура концепту, яка виявляється через аналіз мовних засобів репрезентації концепту, постає сукупністю різних складників/компонентів/елементів/шарів/модусів, таких як ціннісний, образний і поняттєвий; смисловий, поняттєвий, фактуальний; предметний, поняттєвий, асоціативний, образний, ціннісний, ціннісно-оцінний, символічний та ін.

Фреймова модель відтворює відношення між концептами-слотами у структурі концепту. Перевага методу *фреймового моделювання* над іншими типами концептуального аналізу полягає у тому, що він надає можливість для швидкого виділення релевантних у даній ситуації значень і ефективного усунення нерелевантних, що сприяє підвищенню потенційної успішності аналізу в цілому. Саме *фреймове моделювання* як засіб репрезентації певної інформації дає змогу пов'язати когнітивний та мовний рівні, поєднуючи слоти фрейма з їх вербальним наповненням.

Метод фреймового мапування полягає у проектуванні структур знання (інформаційних конститuentів), що формують фрейм ВКО, на аналогічні структури знання у фреймі ВКП. Метод *фреймового мапування* використовується для встановлення ступеню когнітивної близькості між концептуальним змістом ВКО і ВКП за п'ятьма інформаційними конститuentами шляхом виявлення збігу та розбіжностей між концептами-слотами у складі зіставляюваних фреймів ВКО і ВКП із метою визначення когнітивної еквівалентності, когнітивної аналогічності або когнітивної варіантності концептуального змісту ВКО й ВКП. Зіставлення фреймів демонструє різну ступінь когнітивної близькості ОО й ОП [1, с. 23].

Розглянемо дію описаних методів концептуального аналізу на прикладі фрагменту з трагедії В. Шекспіра Hamlet та ретрансляції Ю. Андруховича.

W. Shakespeare: *Or, if thou wilt needs marry, marry a fool; for wise men know well enough what **monsters** you make of them. To a nunnery, go, and quickly too. Farewell* [8, с. 75] – Дія III, сцена 1.

Ю. Андрухович: *Тільки якщо вже обов'язково тобі заміж, то виходь за дурня. Бо розумні надто добре знають, яких **рогатих монстрів** усі ви з них робите. Іди в черниці, негайно, зараз же йди! Бувай* [5, с. 107].

У наведених фрагментах ОО *monsters* та ОП *рогатих монстрів* належать до експресивно-оцінної лексики, що підтверджується словниковими дефініціями компонентів ОО й ОП:

monster: 1) тварина дивної або жахливої форми; 2) особа з неприродною або надзвичайною потворністю, деформацією, злістю чи жорстокістю [7, URL].

рогатий: 1) той, що має роги, з рогами; 2) *образно* той, кого зрадила жінка [3, URL];

монстр: 1) *архаїзм* виродок, чудовисько; 2) *образно* про людину, яка різко виділяється негативними рисами [3, URL].

Фрейми ВКО MONSTER 'МОНСТР' у першотворі та ВКП РОГАТИЙ МОНСТР у перекладі моделюються у такий спосіб, як показано на *рис. 1*.

Рис. 1. Фреймове мапування концептуального змісту одиниці оригіналу та когнітивного аналогу у перекладі

У перекладі Ю. Андруховича між ВКО MONSTER і ВКП РОГАТИЙ МОНСТР спостерігаємо фактуальну рівнозначність – концепт-слот DEFORMITY 'ПОТВОРНІСТЬ', образну рівнозначність – концепт-слот ANIMAL 'ТВАРИНА' й оцінну рівнозначність інформаційних конститuentів – негативну оцінність в обох випадках. Однак архаїчне значення слова *монстр* у складі ОП *рогатих монстрів* – 'виродок, чудовисько' демонструє нерівнозначність ВКО й ВКП в Експресивності, оскільки ОО *monster* належить до стилістично нейтрального прошарку лексики. Також в інформаційному конститuentі Образність у ВКП РОГАТИЙ МОНСТР додано концепти-слоти РОЗЧАРУВАННЯ та СОРОМ, відсутні у ВКО MONSTER, уточнюючи в перекладі, що чоловіки перетворюються на рогоносців (*рогатих монстрів*) після того, як їх зрадили жінки, так само як батько Гамлета, коли був зраджений дружиною.

Рівнозначність інформаційних конститuentів ВКО MONSTER і ВКП РОГАТИЙ МОНСТР у Фактуальності, Образності й Оцінності, але нерівнозначність в Емотивності є підставою для визначення когнітивної аналогічності ОО та ОП у двох її різновидах – стилістичний і функційний когнітивний аналог. У перекладі Ю. Андруховича ОП *рогатий монстр* постає одночасно і стилістичним, і функційним когнітивним аналогом ОО в результаті появи в ОП архаїчного значення і додавання лексичної одиниці *рогатий*, яка не суперечить ідеї «бути чудовиськом» у прямому значенні, водночас репрезентуючи емоції ошуканої людини в переносному значенні.

Наведений приклад демонструє, що перекладач, вступаючи в когнітивний консонанс або дисонанс [1, с. 20] з автором оригіналу, по-своєму інтерпретує оригінальний текст і навіть у стані когнітивного консонансу (як у проаналізованому вище перекладі Ю. Андруховича) може додавати нові значення, щоб змусити читачів шукати додаткові сенси.

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Отже, методи когнітивної транслятології у процесі лінгвокогнітивного моделювання художнього дискурсу оригіналу і перекладу спрямовані на дослідження взаємодії мови та когнітивних процесів автора та перекладача для отримання високоякісної інформації про те, як мова відображає когнітивні процеси та взаємодіє з формуванням ментальних структур у людини, і включають метод *зіставного* аналізу та методи *концептуального* аналізу (*ідентифікації концепту*, *фреймового моделювання* та *фреймового манування*). Зокрема, *зіставний* метод постає ефективним у ході зіставлення одиниць оригіналу і перекладу у художніх творах та їх українських ретрансляціях. Метод *ідентифікації концепту* дає змогу визначити концепти, вербалізовані у зіставляваних фрагментах текстів, і розкрити їх концептуальний зміст шляхом *фреймового моделювання*. Метод *фреймового манування* уможливорює встановлення ступеню когнітивної близькості між вербалізованими концептами оригіналу й перекладу шляхом зіставлення слотів фреймів вербалізованих концептів, ідентифікованих у фрагментах тексту першотвору та його українських ретрансляцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко Я.В. Когнітивно-дискурсивна модель діахронної множинності перекладів часово віддаленого першотвору (на матеріалі українських ретрансляцій трагедій В. Шекспіра ХІХ–ХХІ століть) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.16. Харків, 2023. 38 с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. Київ : Академія, 2006. 464 с.
3. Словник української мови : в 11 т. / І.К. Білодід (гол.) та ін. Київ : Наукова думка. URL: <http://sum.in.ua/>
4. Шевченко О.М. Поняття концепту в сучасній перекладознавчій парадигмі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2021. № 48. Т. 4. С. 128–131.

5. Шекспір В. Гамлет / пер. Ю. Андруховича. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2008. 242 с.
6. Gavagna D. Frame Semantics: A Brief Introduction. URL: https://www.academia.edu/6478873/Frame_semantics_a_brief_introduction
7. Merriam-Webster's Dictionary. URL: <https://www.merriamwebster.com/dictionary/>
8. Shakespeare W. The Tragedy of Hamlet, Prince of Denmark. Adelaide: University of Adelaide, 2015. 165 p.

REFERENCES

1. Boiko Ya.V. (2023) Kohnityvno-dyskursyvna model' diakhronnoi mnozhynnosti perekladiv chasovo viddalenooho pershotvoru (na materialy ukrains'kykh retransliatsij trahedij V. Shekspira XIX–XXI) [Cognitive-discursive model of the diachronic plurality in translation of the time-remote original text (case study of Ukrainian retranslations of W. Shakespeare's tragedies of the 19th–21st centuries)]: ref. dys. d-ra filol. nauk: 10.02.16. Kharkiv. 38 s. [in Ukrainian]
2. Kocherhan M.P. (2006) Zahal'ne movoznavstvo [General linguistics]. Kyiv: Vydavnychyj tsentr «Akademiia». 464 s. [in Ukrainian]
3. Slovyk ukrains'koi movy v 11 t. (2023) [Dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka. Retrieved from <http://sum.in.ua/> [in Ukrainian]
4. Shevchenko O.M. (2021) Poniattia kontseptu v suchasnij perekladoznavchij paradyhmi [The notion of a concept in the modern paradigm of translation studies]. *Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya «Filolohiia»*. 48 (4), 128–131. [in Ukrainian]
5. Shakespeare W. (2008) Hamlet [The Tragedy of Hamlet]. Pereklad Yu. Andrukhovycha. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA. 242 s. [in Ukrainian]
6. Gavagna D. (2024) Frame Semantics: A Brief Introduction. Retrieved from: https://www.academia.edu/6478873/Frame_semantics_a_brief_introduction
7. Merriam-Webster's Dictionary. Retrieved from <https://www.merriamwebster.com/dictionary/>
8. Shakespeare W. (2015) The Tragedy of Hamlet, Prince of Denmark. Adelaide: University of Adelaide. 165 p.